

НЭҢИЛИЭК ТҮН БЫЛЫРГЫТА

Өкүндү нэһилиэгэ бэйэтин историятыгар элбэх административнай-территориальной уларыыбылары ааспыта. Ол курдук, билинни Өкүндү нэһилиэгэ 2 улуус Бүлүү улууһун Торуой Чочууонна ОртоБүлүү улууһун Иккис Тоҕус нэһилиэктэрин сороҕо холбоспуттарыттан үөскээбитэ.

Нэһилиэк сиригэр-уотугар дьон-сэргэ тун былыргыттан олохсуйбуттарын туоһулуур чахчылар, үһүйээннэр элбэхтэр. Холобур, 2000 с. олунньутугар Саха госуниверситетын музейын үлэхитэ Н. Кочмар суруга баар. Онно 70-с сылларга билигин исторической наука доктора, профессор, СГУ ректора Алексеев А. Н. салалтатынан Өкүндү нэһилиэгин территориятыгар сир үрдүнэн археологической үлэни ыыппыттарын түмүгэр биһиги эрабыт 2000 с. анараа өттүгэр неолит эпохатынааҕы уонна хойукку орто үйэ саҕанааҕы исторической пааматынньыгы, туой иһиттэр, ох саа оноҕосторун таас төбөлөрүн үлтүркэйдэрин о.д.а. булбуттары уонна олох хранилищеҕа уурулла сыталлары туһунан этиллибит.

Өкүндү олохтоохторо бу кэнники да сылларга Үрүн Күөл, Алыы Күөлүн бүгүйдэ диэн сирдэртэн араас ойуулаах-мандардаах туой инит үлтүркэйдэрин чаастатык булаллар. Кыргыз үйэтин саҕанааны, олонхо бухатыырын курдук истэр киһибит, Чабычахаан Боотур Нуучча Күөлүнэн, Ынахсытынан олоро сылдыбыта биллэр. Ол да иһин олохтоохтор кини туһунан элбэх үһүйээннэри, номохтору билэллэр.

Нэһилиэк сиригэр-уотугар кыргыз табан ааспытын туоһулуур чахчылар да бааллар... Ол курдук Чуолбанаа, Үрүн күөл, Үннээн, Бэс күөлэ алаастарга дьон чөмчөкөтүн унуохтара төкүнүһэ сыталлары билигин 80-ча саастаах дьон чаастатык көрөллөрө үһү. Чуолбанаа алааска ити кыргыз саҕанааҕы 9 киһи биир иингэ көмүллэ сыталлары туһунан үһүйээн эмиэ баар. Дьон-сэргэ бу дойдуга бэрт өрдөөбүттэн олохсуйбутун олохтоохтор төрүччүлэрэ да туһулуур.

Биһиэхэ Саха Национальной архыыбын фондатыттан ылыллыбыт дьыала куопшуйата баар. Манна 1897-99 сылларга ытыллыбыт 2 Торуой Чочу родовой управлениетын дьыэ кэргэттэринэн (посемейнай) испииһэктэрэ баар. Бу перепискэ барыта 184 ыал, 740 киһи кирибит. Испииһэктэ Өкүндү нэһилигин сиригэр уотугар: Өкүндүгэ, Чымчаахтаахха, Акыга. Үрүн Күөлгэ, Тимир балыкка, Чуолбанааҕа, Чөһөрөҕө, о.д.а. алаастарга уонна билинни Чернышевской нэһилиэгин урукку Торуой Чочу территориятыгар, Бөтүн сорох алаастарыгар олохбут ыаллар кирибиттэр. Испииһэги 1899 с. муус устар ый 8 кунугэр ыстаарыһа Дмитрий Николаев - Таата, чаччыына Иван Афанасьев, Прокопий Филиппон диэн дьоннор онорбуттар.

Эмир Киин архыыпка 1904 с. тохсунньу 5 күнүгэр оноһуллубут Үөһээ Бүлүү уонна Орто Бүлүү улуустарын нэһилиэнньэтин ахсаанын испииһэгэ диэн баар эбит.

Онно 11 Чочу нэһилиэгэр 7 аҕа ууһа: Түөтэйдэр - 157 киһи, Огдооччуйа - 99, Чөлө-79, Харага сияг - 173, Ханаластар 181, Мадааский - 105, Итехский - 17 киһи олороллор эбит. Ити инники ахтыллыбыт 1899 с. посемейнай перепискэ 36 ыал Түөтэйдэр диэн бэлиэтэммиттэр, ол иһигэр Таата бэйэтэ эмиэ Түөтэй эбит.

1918 с. Торуой Чочуттан арахсан төрүт эһэбит улахан ойуун, айанныыт идэлээх Бөкчөнөө аатынан туспа нэһилиэк тэриллибит. Киинэ - Акы Сайылыга.

Билинин өкүндү нэһилиэгэ 1950 с. холбоспут Бөкчөнөө "Щербаков" уонна Элэмтэ нэһилиэгин "17 комсомолецтар" ааттарынан колхозтар сирдэрэ-уоттара, дьонноро буолаллар.

1854 с. Р.К.Маак экспедициянан кэлэ сылдыар кэмигэр Элэмтэ нэһилиэгэ 2 Тоҕус нэһилиэгэ дэнэн Орто Бүлүү улууһугар киирэр эбит. Ол туһунан Маак "Виллюйский округ" диэн 1994 с. хаттаан тахсыбыт кинигэтигэр 1 таблицаҕа 2 Тоҕус нэһилиэгин Бүлүү өрүс уһа биэрэгэр дьон олорор сирдэрин испиһһэгэр Хомустаах, Харбалаах, Мендели, Туора, Дирин Күөл, Бадарааннаах диэн сирдэргэ төһө балаҕан уонна эр киһи, дьахтар олороро суруллубут. Ити инники ахтыллыбыт 1904 с. оноһуллубут нэһилиэнньэ ахсаанын испиһһэгэр 2 Тоҕус нэһилиэгэр 3 аҕа ууһа: Чочулар 237 киһи, Чолбоохойдор - 99, Атамайдар - 292 киһи олороллор эбит. Эмиэ Киин архыып 2764 №-дээх дьыалатыгар 2 Тоҕус нэһилиэгин Чочу аҕатын уунун общественниктарын 1903 с. сэтинньи 10 кунугэр Бүлүү уокуругун исправнигар ыһпыт көрдөһүү суруктара баар эбит. Онно кинилэри 2 Тоҕустан арааран, туспа Чочу нэһилиэгэ гынар туһунан көрдөспүттэр. Ол көрдөһүүлэрэ Саха сиригэр губернаторынан, Иркутскай генерал губернаторынан эргийэн, 4 сылтан ордон баран быһаарыллан, 1908 с. олунньу 8 күнүгэр эппиэтэ кэлбит. Онон 1908 сылтан туспа Чочу нэһилиэгэ (Элэмтэ) диэн баар буолбут. Эмиэ Киин архыып дьыалата көрдөрөрүнэн 1917 с. бүтүн Россия үрдүнэн тыа хаһаайыстыбатын уонна бас билэр сир (поземельнай) перепиһэ ытыллыбыт. Ол перепискэ Чочу нэһилиэгин Элэмтэ аҕатын ууһугар 64 дьыалээх хаһаайынар: Бадарааннаах, Бэс үрэх, Эт бас, Мээкэндэ, Мондооло, Ньыла, Тенүргэс, Ураһалаах, Дирин, Туора Күөл, Баҕарах, Хомустаах, Нуучча Күөлэ, Булгунньахтаах, Бэрэ диэн алаастарга олорбуттар.

Бу Чочу нэһилиэгэр ытыллыбыт перепиһи Ярошевскай диэн киһи аахпыт. Осиповскай диэн киһи хонтуруоллаабыт уонна нэһилиэктэн общественной чилиэн Петр Николаев биэрибиэркэлэһэн бэчээтинэн илии баттаабыт.

Бүлүү уокуругун исполкомун президиумун 1922 сыл атырдыах ыйын 18 күнүнээҕи 36 №-дээх боротокуолунан, Чочу нэһилиэгин олохтоохторун хадатаайыстыбалара көрүллэн, Орто Бүлүү улууһун Чочу нэһилиэгин төрүт эһэлэрэ Элэмтэ Дьаакып аатынан Элэмтэ нэһилиэгэ диэн уларытар туһунан уураах ытыллыбыт..

Бөкчөнөө уонна Элэмтэ нэһилиэктэрэ 1942 с. бэс ыйын 20 күнүгэр холбоһон, Бөкчөнөө нэһилиэгэ буолбуттара, киинэ Бөтун дэриэбинэтигэр көспүтэ.

Нэһилиэктэн былыргы былааска сололоох дьон:

Элэмтэттэн: Туора Күөлүнэн, Күбээйинэн олорбут Элэмтэ Дьаакып уола Өлөксөөндүр Орто Бүлүү управатыгар өр кэмгэ кулубалаабыта биллэр, Өлөксөөндүр уола Хонсой Сүөдэр улууска биллэр баай киһи. Бырааттыы Петров Николай Петрович - Быргыл, Петров Семен Петрович – Сиэнкэ нэһилиэктэригэр кинээстээбиттэр. Хайалара да улахан дьаһаллаах, былаастаах кинээс быһыытынан биллэллэр. Кинилэр Хомустаах эбэбэ Өй аҕатын ууһа олохсуйбут Улахан өтөх диэн сиргэ олорбуттар. Оттон бырааттыы Мэхээлэ (Алачай) уонна Бүөтүр (Өртөнүк) Сортоевтар нэһилиэктэригэр чаччыналаабыттар. 1913 сылтан 18 сылга диэри Алачай Орто Булүү улуугар быыбарынайдаабыт.

Бөкчөнөөттөн Мундуйанан, Акы Сайылыгынан олоро сылдыбыт Уус Сахаараптар төрүт эһэлэрэ Тойбохой Сүөдэр куортуктаах кинээс эбитэ үһү. Дьурумдьал уола Силиип Трофимов нэһилиэгэр 1905 сылга диэри ыстаарыһалаабыт (хас сыл үлэлээбитэ биллибэт). Кини кэнниттэн 1905 сыл балаган ыйын 5 күнүгэр сана ыстаарыһанан 3 сыл болдьохтоох Трофимов Бүөтүр - Кылаһаан талыллыбытын туһунан 1905 сыл алтынньы 10 күнүгэр Силиип Трофимов илии баттааһыннаах Республиканскай архыып Фондатыгар дьаһал баар. Өкүндү олохтообо Егоров Николай Филиппович эһэтэ Дьөгүөрөп Былатыан Куохатта улуугар быыбарынайдаабыт.

ӨКҮНДҮ НЭҢИЛИЭГЭР ГРАЖДАНСКАЙ СЭРИИ СОБЫТИЕЛАРА

Өкүндү нэһилиэгэ (урукку Бөкчөнөө уонна Элэмтэ нэһилиэктэрэ) Дьокуускай айанын суола табан аһар сирэ буолан, былаас былдьаһытын кэмигэр Бүлүү улуугар буолан ааспыт гражданскай сэрии ыараханник табан ааспыт сирдэриттэн биирдэстэринэн буолар. 1918-25 сс. гражданскай сэриигэ өлбүт буйуттарга анаан таһаарыллыбыт "За власть Советов в Якутии" диэн биографическай хомурунньукка биһиги нэһилиэктэн 6 киһи аата киирбит, ол иһигэр 3 ревком председателлэрэ.

1922 с. Саха сиригэр буолбут былаас былдьаһытын буржуаһына, оччотооһу сиринэн, тус-туска алаастарынан бытанан үүт-тураан олорбут Бөкчөнөө, Элэмтэ нэһилиэгин ыалларын атыахтаах уу курдук аймаабыта. Туох да буруйа суох сана туран, үөрэхтэнэн, сана олоһу тутуу бастакы күөнүгэр сылдьан эрэр эдэркээн уолаттары, сытыы-хотуу тыллаах-өстөөх, салайар, тэрийэр дьобурдаах бастын дьоннорун онно-манна тутан ылан бандьыттар кыыллыы сэймэктээн өлөрбүттэрин туһунан ынырык сурахтар тарҕаммыттар.

НЭИЛИЭКТЭР БАСТАКЫ ХОЛБОХУКТААНЫН КЭМИГЭР

Партия Киин Комитета тыа хаһаайыстыбатын холбохуктаанын тэтимин күүһүрдэр соругу 1929 сыл бүтүүтүгэр туруорбута. Бөкчөнөө нэилиэгэр бастакы артыал 1931 сыллаахха Өкүндүгэ "Тэннэбил суола" диэн ааттанан тэриллибитэ. 1935-36 сыллартан сабалаан колхозка маассабайдык кирири буолбута. 1935 сылга Акы Сайылыгар «Сайылык сайдыыта» колхоз тэриллибит. Председателинэн 1939 сылгидиэри Петров Николай Спиридонович улэлээбит. Ити сылларга Орто сайылыкка бастакы туруорбах уопсай хотон тутуллубут. Биирдиилээн алаастарынан олорубут ыаллар ампаар дьиэлэрин көһөрөн аҕалан Собуруу, Орто сайылыктарга туттубуттар. 1936 сыллаахха «Тэннэбил» суола сайдыыта уонна «Сайылык» колхозтар сирдэрин үллэстэ сатаан 2-3 күнү 31 была мунһахтаан баран түмүгэр холбоһон биир колхоз буолбуттар. Бастаан "Сайылык сайдыыта", онтон 1940 сылтан "Щербаков" колхоз диэн буолбуттар. 1937 сыллаахха "Сайылык сайдыыта" колхоз колхозтаахтара бурдук урдук уунүүтүн ылбыттар. Элэмтэ Хомустааҕар 1935 хаһаайыстыбаны түмэн бастаан "Элэмтэ", сыллаахха 21, онтон "Хохочой" колхоз тэриллибит, 1937 сыллаахха «17 комсомолецтар» колхоз диэн буолбут. Колхоз бастакы председателинэн Семенов Николай Егорович -Мойтолло үлэлээбит.

ӨКҮНДҮЛЭР АҒА ДОЙДУ КӨМҮСКЭЛИГЭР УОННА ТЫЛГА

1941-45 сыллардаахха Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрии Өкүндү нэилиэгин (уруккута Бөкчөнөө нэилиэгин "Щербаков" уонна "17 комсомолецтар" ааттарынан колхозтар) олобун, Бүлүү улууһун атын нэилиэктэрин курдук, улаханлык айгыраппыта, кэбиннэрбитэ. Сэрии сылларыгар барыта 65 киһи бэбиэскэлэнэн ынырыллыбытыттан Арҕааны уонна Илинни фронтта саа-саадах тутан 56 киһи сэриилэспитэ, 9 киһи байыаннай 36 заводтарга, чаастарга сулууспалаабыттара. Ити 65 киһиттэн 40 киһи дьиэлэригэр эргиллибэтэхтэрэ, сорохтор сэрии хонуутугар хорсуннук сэриилэһэ сылдьан, сорох госпитальга өлбүттэрэ, сорохтор сэрии уот кутаатыгар сураба суох сүппүттэрэ. Армияҕа ынырыллыбыт 49 киһи 1941-42 сылларга бастакы "уот сэриигэ" барбыттара.

СТЕПАН АРЖАКОВ ААТЫНАН СОВХОЗ ӨКҮНДҮТЭЭБИ ОТДЕЛЕНИЕТА

"Сталин" колхоз 1967 сыллаахха Степан Аржаков аатынан совхоз буолбута. Совхоз бастакы директорынан Уваров Егор Павлович, партком секретарынан Корякин Гаврил Федотович, рабочком председателинэн Александров Федор

Иванович буолбуттара. Комсомольскай тэрилтэ секретарынан Кузьмин Николай Алексеевич быыбардаммыта. Совхоз бухгалтерынан Томскай М. И. буолбута. Өкүндүотделениетынуправляющайынан Петров Петр Спиридонович хаалбыта. Урукку колхоз баайа-дуола, сирэ, сүөһүтэбарыта совхоз бас билиитигэр бэриллибитэ. Колхозтаахтар совхоз рабочайдарынан буолбуттара, колхозка үлэлээбит стажтара аналлаах испииһэк оноһулан рабочай стаһынан аабыллыбыта. Совхоз үрдүнэн 859 рабочай, ол иһигэр Өкүндүгэ 130 рабочай баара. Совхоз государствоттан ссуданан үбүлэнэр буолбута, урукку колхоз салалтата ыппыт үлэтин салбаан, сайыннаран үлэлээбитэ. Кэскиллээх үлэлэртэн 1969 сыллаахха совхоз опытной көрдөрүүлээх хаһайыстыба (ОПХ) буолбута, ыччат сүөһүнү – интенсивнэйдик төлөһүтүү үлэтэ күүскэ турбута. Онно төрүтүнэн Бөтүн отделениета буолбута. Ол тирэх пуну научнай өттүнэн институт үлэһитэ Пермьяков Н. С. салайара. Үрүн төбөлөөх казахскай эт боруода үөскэтиллибитэ. Борооннор балтараа саастарыгар 350-400 кг үктээн государствоҕа тутарыллаллара.

1972 сыллаахха государственнай сеттэн электричество уота ылыллан ынах ыыр аппараттар, пилорамалар, станоктар үлэлээбиттэрэ. 1963 сылтан Трофимов Илларион Кириллович солбуллубат электригинэн үлэлээбитэ.

1976-79 сылларга, кэлин 1985-91 сылларга Прокопьев Н. Г., 1979-85 сылларга диэри кэргэнэ Иванова А. Е. ферма биригэдьиirinэн үлэлээбиттэр. Бу сылларга Өкүндү ферматыгар кормоцех, телятник тутулан улэбэ киирбиттэр, "Бэрэбэ" уонна «Сылгылаахха» ньирэй титииктэрэ 44 тутуллубуттар.

1976 сылтан Өкүндү отделениета ыччат сүөһүнү интенсивнэй ньыманан иитэр хайысхалаах отделение буолбута.

1968 сылтан 1990 сылга диэри ветеринарынан Васильева Екатерина Михайловна үлэлээбитэ. Кини иннинэ ус сыл Игнатьева Муза Дмитриевна үлэлээбитэ.

1960 сыллартан Бүлүү куоратын уонна Чернышевскай орто оскуолаларын бүтэрбит бэйэбит ыччаттарбыт комсомол путевкатынан сүөһү иитиитигэр үлэли кэлитэлээбиттэрэ.

1978 сыллаахха фермаҕа кормоцех тутулан сүөһүгэ көөнньөрбөнү сизтэр буолбуттара. Техниканы көдүүстээхтик уонна урдук онорумтуолаахтык туһаныыга МТЗ-52 трактор тракториһа Алексеев И. А. 1971 сыл түмүгүнэн 2053 эталон-гектары онорон, 8764 кг оттугу, овунуохтуур матырыйаалы кэмчилээн оройуон чемпион- тракториһа буолбута.

1969 сыллаахтан бу дойдуга кэлиэбиттэн водовоз массыына шофера Васильев Иван Иванович 20-тэн тахса сыл устата ынах сүөһү ферматын уонна бөһүөлэк олохтоохторун энкилэ суох уунан хааччыйбыта.

Совхоз үрдүнэн XI пятилетка (1981-85 с.) соруудахтарын бары көрүннэрэ аһара толоруллубуттара. 1981 сылга экономической, социальной сайдыгысителииһилэрин

ийн совхоз РСФСР Министрдэрин Советын көхөрүллэ сылдыар Кыһыл
знамяларын ылбыта.1984 сыл бэс ыйыгар Бүлүү куорат 350 сылынан райком,
райсовет юбилейнай Кыһыл Знамялара үйэ-саас тухары хаалларыллыбыта. 1984
сыл түмүгүнэн социальной, экономической куоталаһы кыйыылаарынан тахсан,
ССКП КК, ССРСМинистрдэрин Советын көхөрүллэ сылдыар КыһылЗнамяларын
ылбыта. Бу сылларга фермада сана телятник тутулан улэвэ киирбитэ.1986 сыл
олунньуга совхоз XI пятилетка соруудахтарын ситиһиилээхтик толорон ССКП
XXVI съезин көрсө РСФСР Министрдэрин Советын көхөрүллэ сылдыар Кыһыл
Знамяларын ылбыта. Эмиэ итисыл тохсунньуга совхоз коллектива 1985 сыл
эбэһээтэлистибэтин, XXI пятилетка соруудахтарын аһара толорон оройуон
Бочуотун кинигэтигэр киллэриллибитэ.